

Cvito Fisković

POČETAK RADOVA ZAŠTITE I OBNOVE
DIOKLECIJANOVE PALAČE U SPLITU
NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

UDK 7.025.3(497.13 Split)
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno 12. III 1989.

Cvito Fisković
58000 Split, YU
Aljinovićeva 26b

U članku je prikazan rad Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu (sada Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture) na Dioklecijanovoj palači u desetogodišnjem periodu 1945—1955. Prikazani su pojedini objekti na kojima se tada radilo, metodologija i organizacija službe. Među njima posebnu pažnju zaslužuje otvaranje Srebrenih vrata i problem postave Meštrovićevog spomenika Grguru Ninskome te početak otkrivanja podruma Palače.

Godine 1945. uspostavljen je u Splitu Konzervatorski zavod za Dalmaciju koji je nastavio svoju predratnu djelatnost obustavljenu u ratu odlaskom njegova ravnatelja i jedinog namještenika Ljube Karmana u Zagreb. Nakon oslobođenja razvio je ponovo u zgradi Arheološkog muzeja svoju djelatnost u tri smjera koja su potpuno međusobno povezana u zaštiti i popravku ratom oštećenih urbanističkih cjelina, u okupljanju pokretnih spomenika i njihovom istraživanju i proučavanju. U Zavodu su radila dva povijesnika umjetnosti, a zatim i arhitekt. Zavod je imenovao u Dubrovniku, Šibeniku, Hvaru, Korčuli, Stonu, Omišu, Trogiru i Starom gradu na Hvaru pojedince koji, iako ne bijahu stručnjaci, ipak su kao poznavaoi mjesne povijesti dojavljivali središtu u Splitu stanje u spomeničkoj baštini i u dogovoru s općinskim odborima sprečavali njeno oštećenje i raznašanje.

Najprije se pristupilo popravku i obnovi spomenika oštećenih u ratu. Zbog nedostatka stručnjaka restauratora i preparatora i njihove

radionice, popravljahu se uglavnom građevinski spomenici uklopljeni u gradske obnove i surađivalo se s ustanovama koje su tome mogle doprinijeti.

Pristupilo se hitno zaštiti i obnovi ne samo bombardiranog Zadra, Trogira i Korčule pa i ostalih gradova nego i Splita, i to njegovog povijesno-urbanog središta.

Kao ravnatelj Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju sa središtem u Splitu stručno sam sa svojim suradnicima vodio nadzor nad prvim zamašnim istraživanjima i obnovom Dioklecijanove palače koje je potakla splitska općinska uprava sa svojim poduzetnim Komunalnim odjelom, sredstvima Ministarstva prosvjete SR Hrvatske, grada i pomoću pojedine ustanove koja bijaše smještena unutar Palače.

Odmah se prihvatilo i počelo provoditi konzervatorsko načelo djelotvorne zaštite jer je bilo jasno da je Palača osjetljiv i zapleten zahvat u vrijednosni spomenički sklop koji predstavlja središte živog, prometnog, gusto naseljenog grada koje je k tome u ratu bilo i bombardirano. U njemu je hitno i uporedno trebalo rješavati životne i svakidašnje stambene, društvene i kulturne potrebe zbijenog stanovništva. Pored toga unutar Palače postojahu sljubjena, uz antikne, i ostale spomeničke zgrade od predromanike, romanike, gotike, renesanse, baroka i neoklasicizma, dakle od IX. do XIX. stoljeća i to čitave skupine u stilskim i stilsko prelaznim i združenim oblicima, sklopovi koji međusobno srasli čine cjelovit, starinski i slikovit, nepatvoren i postepeno narasli milje i ambijent te otkrivaju povijesni razvoj Splita. Dosad su se, međutim, ponajviše cijenili i štitili istaknuti njegovi spomenici, a zapostavljale se sljubljenost vrijednog likovnog i običnog bezizrazitog dijela koji, doduše, nema istaknuto izraženu povijesnu i likovnu sliku ali pomaže uklopljenosti koja svjedoči dugi i bujni život ovog sredozemnog grada. U njima se ispoljava vještina snalaženja u uskoći prostora; traženje zraka i svijetla, prilagođavanja susjedstvu i ugibanja prometa, provođenje stubišta i kanalizacije, stremljenja krovova i otvaranja otvora da se postigne mogućnost zajedničkog života. Te različite životne potrebe srednjovjekovna općina je usklađivala odredbama i zabranama gradskog zakonika i postepeno ih rješavala. Tim ravnomjernim i dugotrajnim usklađivanjem stvoren je povijesno uvjerljiv ambijent ujednačivši različita htijenja mnogih pokoljenja. Ne može se, dakle, ni danas običnoj zgradi iz tog sklopa oduzeti njena namjenska vrijednost, njeno životno pravo, ako ga je postigla u suglasju s okolinom i podredila zajednici. Čedni srednjovjekovni sklopovi ne smetaju velebnim rimskim, dapače, podupiranjem im učvršćuju položaj i vještom upotrebom im oživljuju zamrlost. Bez okvira ovih kuća i kućica, prolaza i nadgradnja kasnijih vremena Split bi bio arheološki zanimljiva ruševina, a ne živi višestoljetni grad.

Poštujući ta načela čuvanja sljubljene, pomirene cjeline Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu, prišao je odmah nakon svjetskog rata obnovi smatrajući da čitav sklop Palače izvani i unutra treba doživjeti temeljito ozdravljenje svih zgrada uklanjanjem nezgrapnih i

samovoljnih nadogradnja i predgradnja koje im kasnije bezobzirno nametnuše koristoljubivi i samoživi trgovački špekulanti.

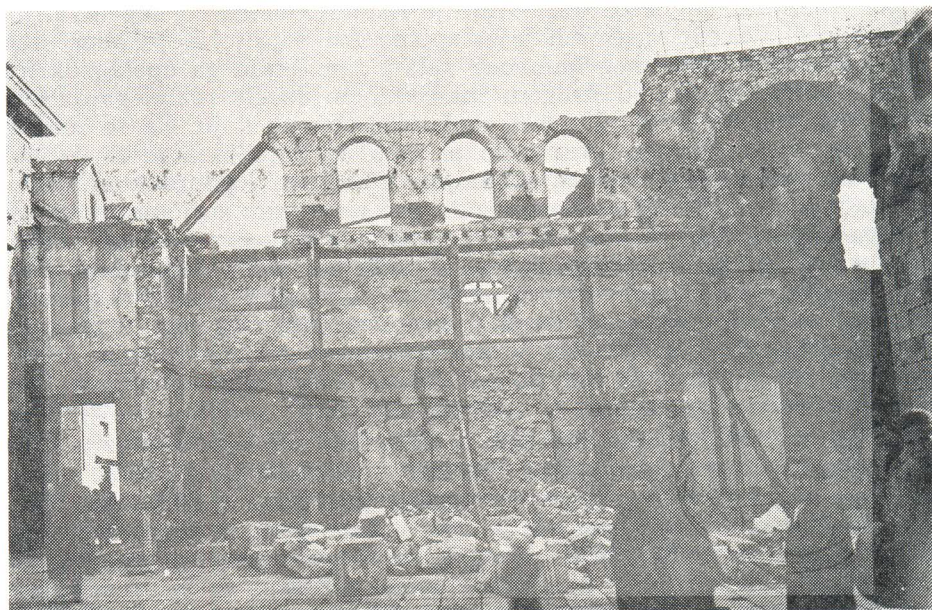
Međutim, teškoća bijaše u tome što su tek sada jače zapažene i uvažene kao posebna likovna i povijesna vrijednost male i uske kuće, ponajviše sagrađene u XIII. i XIV. stoljeću, dakle, većinom iz doba slobodne gradske općine. Zidane lijepo brušenim četvornim kamenom, s prozorima, vratima i lukovima srpastog luka i još nekim pojedinostima te jednokatnice i višekatnice predstavile odjednom Split građen čvrsto i ukusno u oblicima ondašnjeg priznatog evropskog romaničkog sloga. Kad ih pak u većem broju slične njima prepoznasmo i u susjednom Trogiru, a nekoliko njih u ostalim gradovima našeg primorja, vrednovalo ih se kao opću odliku našeg graditeljstva i kulture na Jadranu u XIII i početku XIV stoljeća. Ne nalazeći arhitekta koji bi sam snimio važnije dijelove, opisao sam ih i popratio jasnim fotografijama i tim konačno uveo u našu povijest umjetnosti.

Njih je, dakle, trebalo uvažiti i obraniti pri zaštiti jer se smatrahu skućene i nepodesne za današnje stanovanje i to onda nakon rata u doba obećanih udobnih novogradnja. Ipak su spašene i time je zaštićena i cjelina srednjovjekovnog Splita, njeno ljudsko mjerilo, ali i kamena čvrstoća, sažetnost i red njegove srednjovjekovne sredine, čvrste kao i odredbe njegova gradskog zakonika, a tim i prva najstarija slika uređenog grada.

Planski, po potrebi oživljavanja gradskog središta, izvršavani su zamašniji radovi urbanističko-arheološkog značaja. Gradsko središte trebalo je čistiti od ruševina i sprečavati obnovu oštećenih zgrada koje nametljivo prekrivahu vanjske, osobito istočne i sjeverne zidove Dioklecijanove palače, a nisu, kako rekoh, ni povijesne ni stilske, likovne vrijednosti. Neke od njih bijahu u XIX. stoljeću uz Palaču prislonjene i od austrijske soldateske. Pri tome najprije je trebalo očistiti prostore već u ratu bombardiranih zgrada koje s istoka prikrivahu na obali pogled na njenu cjelinu. Stoga je izvršen jači zahvat pri rušenju manje vrijednog i novijeg sklopa Carinarnice i Monopola, te vrednijeg ali nagrđenog Lazareta, zgrada koje sprečavahu pogled na jugoistočni dio Palače. Taj se sagledao tek 1946. g. u cjelini i iz daljine netom su uklonjene te u ratu bombardirane zgrade sagrađene ili pregrađivane u eklektičkim slogovima XIX. stoljeća.

Pri tome se pokušalo sačuvati ostatke splitskog Lazareta, ali ti bijahu toliko trošni, oštećeni i nagrđeni da ih je ondašnja gradska uprava žrtvovala slobodnijem pristupu, razvoju i izgledu cjelovitosti grada kojem se ovdje prilazi sa željezničke stanice i pristaništa. Pri tome se u ovom poslijeratnom zanosu, kao skoro uvijek i svugdje, pretjeralo. Ali splitski Lazaret, značajan spomenik u jadranskom prometu XVI—XVIII. stoljeća, bijaše postao zatvor i mučilište rodoljuba i pristaša narodnoslobodilačkog rata, a omražene se tamnice, Bastille, u trenucima oslobođenja ruše do temelja!

S većim pravom su jednako tako porušene s vremenom dotrajale a u ratu oštećene bezizrazite višekatnice koje skrivahu istočni dio sjevernog

Obnova unutrašnje strane Srebrnih vrata (propugnakula)

zida Palače, a ujedno je sniženo zemljište na kojemu se te kuće dizahu jer je prekrivalo donji dio tog velebnog i slikovitog zida. U produžetku je porušen i sklop vojničke bolnice čije su nezgrapne zgrade pokrivale zapadni dio sjevernog zida Palače. Iz bolničkog sklopa sačuvani su vitki poput obeliska u doba baroka zidani zvonik benediktinki, ostatci zidova u XIX. stoljeću srušene, srednjovjekovne crkve sv. Eufemije iz XI. stoljeća s Arnirovom kapelom, djelom Jurja Dalmatinca iz XV. stoljeća koju je vojna vlast i nakon rušenja crkve sačuvala upotrebivši je za mrtvačnicu umrlih vojnika. Konzervatorski zavod se usprotivio rušenju zvonika iako je to gradski odbor tražio da navodno olakša promet. Međutim, taj spomenik izrazitog domaćeg graditeljstva koji se ponavlja u XVII. i XVIII. stoljeću pa se za njim poveo čak i predstavnik neoklasicizma Vicko Andrić uzdigavši slični 1846. godine na crkvi Gospe od Zdravlja. Ostaci trobrodne srednjovjekovne crkve sv. Eufemije su obnovljeni skupa s kapelom Jurja Dalmatinca, kojoj je popravljen svod. Uklanjanjem iskrparenog sklopa vojne bolnice (u kojem su ipak sačuvani dijelovi crkvenih spomenika i dio gradskog zida XVI. stoljeća), rušenjem novijih višekatica i spuštanjem zemljišta, sjeverni zid Palače ostao je skoro u cjelini vidljiv. Otvori njegovih galerija, zatvoreni u srednjem vijeku, tada su istaknuti pošto im je prednji sloj sitnijeg lomljenog kamena uklonjen tako da se istakla plastičnost čitavog zida naglašena središnjom kompozicijom nad Zlatnim vratima. Zupčasti završetak nadozidan u srednjem vijeku, očišćen je od pregrada da se rastave i istaknu

zupci srednjovjekovne obrane. Time je Zavod odustao od neprihvatljivog načina bečke Središnje komisije za spomenike koja je svojedobno srušila dio tog srednjovjekovnog kamenog zida i zamijenila ga opekam kričave crvene boje navodno po strogom znanstvenom načelu razlikovanja izvornog, antičkog kamena od novih dodataka obnove koju, da se nastavilo tako, veliki dio Palače, pretvorilo bi se u opeku. Stoga je taj navodno ispravni, »znanstveni« način, otklonjen. Obnovom i popravkom srednjovjekovnog obrambenog zupčastog zida nad sjevernim antičkim pokazasmo prihvaćanje jednog i uporednog popravka rimskog antičkog, srednjovjekovnog i kasnijih dijelova koji se sljubiše bez jačih međusobnih povreda i carsku Palaču pretvoriše u napućen i obranjen grad. Na sjevernom zidu je otkriveno mnogo klesarskih znakova, istaknuti rub i ostaci dviju četverouglastih, a uz Zlatna vrata dviju osmerostranih kula. Nije se dospjelo otkriti tragova rimske ceste koja je od Palače vodila k Saloni zbog visine nasipa koji je stoljećima zakrčio.

Krajem 1945. godine započelo se rušenjem velike i neizrazite mletačke zidine koja skrivaše istočna Srebrna vrata Palače i otkrio se njen zid s oštećenim lukovima arkada, dovratnicama vrata i njihovim bočnim nišama. Pri tome se pokazalo da je antički zid s unutrašnje strane stanjem i da su mu pri tome i niše prošupljene, a unutrašnji ili stražnji dijelovi, arkade, nadvratnik i dvovratnici stoga porušeni, te da im se ni prednji nadvratnik, ni rasteretni luk nad njim ne sačuvaše. Srušeni su i okolni zidovi obrambenog ulaznog dvorišta i obje vanjske bočne kule uz vrata kojima ostaše donji dijelovi.

Tu se moralo prići posebnom načinu obnove radi prometa kroz istočna vrata Palače. Pristupilo se, dakle, načelu da svakom spomeniku treba pri nužnom popravku i obnovi prići posebnim oživljavanjem i potrebnim namjenskim zahvatom, ali uvijek na temelju prethodnog znanstvenog ispitivanja njegovih temeljnih dijelova ili usporedbom sa sličnim spomenicima s kojima čini cjelinu u vrsti, slogu i vremenu.

Ispitujući, dakle, ostatke i temelje u izvornom mjestu i uspoređujući porušeno ulazno dvorište istočnih vrata Palače sa sličnim sačuvanim sklopom Zapadnih i ostalih njenih vrata moglo se obnoviti Istočna vrata s njihovim bočnim dijelovima i tako zajamčiti pješački promet i kroz njih provesti glavnu vezu između istočnih i zapadnih dijelova proširenog grada. Kod obnove Srebrenih vrata nije se moglo obnoviti kao drugdje samo neki ulomak, nadodati ili proslijediti neki profil ili ukras zida, već iz statičkih i urbanističkih razloga ih uspostaviti u većem dijelu. Trebalo je ukloniti i glavnu smetnju koja je unutar Palače zakrčila smjernicu i pristup k Srebrenim vratima: neizrazitu i glomaznu poput kvadratnog bloka tzv. crkvu Dušica. Ta suprotstavljala svoje bezlične i umrtvjele barokne plohe najživljem strujanju ulica. Crkva s davno zabranjenim grobovima je bila oštećena ratnim bombardiranjem pa nije bilo teškoća uklanjanju njene ruševine. Teže je bilo sniziti zemljište da se otkrije cjelovita visina zatrpanih Srebrnih vrata, a ujedno i obnoviti zidove obrambenog dvorišta da se ogradi a ujedno i podupre okolno više zemljište na kojem se uzdiže u strogom austrijskom neoklasicizmu dvokatnica škole. Trebalo je sazidati i neizbježne stepenice između obrambenog dvorišta i

vrata Palače i visoke ceste pred njima. Zadatak doista težak jer se estetsko stanovište ne podudaraše s namjenskom, zatečenom i neuravnoteženom, različitom razinom zemljišta, a i osiguranjem pristupa u glomaznu nametljivu školsku jednokatnicu. Uređen je i dekumanus, odnosno jugoistočna glavna ulica Palače i otkrivene njegove velike antičke ploče i lagana zaobljenost tog pločnika.

U sjevernoj stražnjoj strani renesansne crkvice sv. Roka na Peristilu otvorena su dva zazidana otvora romaničke kuće uklopljene u crkvicu, njena velika vrata i tzv. »vrata mrtvac« kroz koja se prema predaji sačuvanoj u Dubrovniku i u Italiji iznašahu mrtvaci. Oba su sada poslužila izlozima ureda vodiča turista smještenog u bivšoj crkvici. Slična ranogotička vrata otvorena su i u prizemlju gotičke kuće na Peristilu u kojoj se uredila kavana time da iskorištava i uživa prostor tog privlačnog središnjeg trga koji i pored naglog širenja grada ostaje njegovo nezaobilazno središte. Zavod je nastojao da se i ostala zazidana vrata i prozori romaničkih i gotičkih kuća rastvaraju i povrate svjetlu i životu.

Sa obrambenog dvorišta zapadnih ili Željeznih vrata Palače uklonjeni su nezgrapni mali dućani prošireni u XX. stoljeću i tim je otkrivena cjelina tog prostora kojemu su uz zidove nađeni tragovi sjedala i stepenica srednjovjekovne sudnice koju do XVIII. stoljeća spominju arhivski spisi.

Dućane i kućice koji se odavna sljubiše u luci uz pročelni južni zid Palače nije se diralo osim prve na istočnoj strani njihova niza koja potiče iz našeg stoljeća i bijaše sagrađena u nametljivom i patuljastom oponašanju. Ostale su, usprkos promjena, povijesno uvjerljive i svjedoče o stoljetnom pomorskom prometu lučke trgovine. Nije ih bilo uputno preinačivati kao ni sklop višekatnica različitih slogova od gotike do baroka koje prekriše u toku stoljeća zapadni zid Palače, sljubivši je tijesno sa srednjovjekovnim gradom i uobličivši ulicu koja presijeca grad i spaja ga s morem.

Da bi se pristupni trg u gradu s Meštrovićevim spomenikom Maruliću i baroknom palačom Jugoslavenske akademije prikazao doličnije uklonjen je niz trošnih neuglednih dućana koji na »Trgu 22. prosinca 1882.« bijahu opkolili dio Kaštela. Sada je taj gotički kaštel iako davno osakaćen ipak usklađen s malim živahnim trgom koji je oblikovan smjernicama svojih triju pristupa iz grada prema luci i još uvijek, nažalost, pritisnut glomaznom zgradom banke koja svojom veličinom kida obris grada i svjedoči o nemoći i uzaludnoj borbi predratnih konzervatora.

Građevine i nasipanja zemljišta bijahu nagrdili i prekinuli povezanost Srebrnih vrata sa središtem Palače i bolji se učinci u ispravljanju tog poremećaja nisu mogli izvesti da se konačno otkrije razina obrambenog dvorišta Srebrnih vrata i pokaže izvorni rimski pločnik središnje ulice koja vodi k Peristilu. Sada se bar osjeti da se ulazi iz slobodnog prostora kroz ta vrata u određenu zatvorenu građevinu, iako osakaćenu i krezubu cjelinu, u Palaču i srednjovjekovni Split. Predratnim požarom i rušenjem stare biskupske palače razjapila se širina koja kvari dojam tog ulaska, uništiše ga i crkva Sv. Filipa i višekatnice uz nju poredane. Prisni doček kojim došljaka dočekivaše antička palača davno je nestao!

Tek je cjelina vanjskih zidova Palače preglednija i jasnija nakon rušenja nekadašnje vojničke bolnice i niza trošnih kućica koje prema otkrivenoj cjelini zidova Palače ne predstavljahu nikakvu vrijednost. Prostor koje prekrivahu oživljen je pokretnim nadstrešnicama da se sačuva slikovitost obližnje tržnice. Tim skidanjem kuća, kućica i sklopa vojničke bolnice sjeverni i istočni zid su skoro u cjelini vidljivi. Ostadoše pri tom čišćenju samo dvije višekratnice koje mu skrivaju istočni dio sjevernog zida, nisu srušene, ne bijahu u ratu bombardirane pa je zbog nedostatka stanova Općinska uprava zatražila da budu ostavljene.

U zelenoj površini koja je uređena i nasadena podalje od sjevernog zida Palače istražene su i popravljene ruševine ranosrednjovjekovne crkve sv. Eufemije koja je pokazivala povijesnu građevnu suprotnost i oblikom, veličinom i gradom Palače. Između njih su izloženi uzduž otkrivenog zida Palače njeni veliki ulomci na zazelenjenom zemljištu na kojem se sada oertala širina njenog velebnog zdanja sa sjeverozapadnom kulom. Zbog trošnosti i kasnijih nagrada nisu se mogli zadržati ulomci lože iz XV. stoljeća ni ulaz u nekadašnji samostan benediktinki uz Vrata Pisture kojima se davno izgubio trag pa im se ne zna za izgled. Jednako tako nestali su osim nagrđene renesansne palače i temelji srednjovjekovnog samostana benediktinki za kojima se uzalug tragalo pod preinakama i nadogradnjama koje je vojnička bolnica tu izvršila.

U unutrašnjem prostoru Palače bilo je također popravaka, a tim i istraživanja. Uklonjena je potpuno mreža jakih reljefnih armirano-betonskih rebara koja su opkoljavajući je podržavali kupolu Vestibula kojom se 1912. godine nagrdio pregib kupole i sav prostor ove središnje dvorane. Sada se kupola nenametljivo učvrstila sadrom. Nađene su stepenice kojima se ulazilo u Vestibul, u dvoranu tablinuma i ulomci mramornih ploča kojima bijaše obložena. Godine 1946. skinut je gornji dio baroknog pregradnog zida između dva stupa protirona, ali je barokni portal sačuvan da i dalje zadivljuje, te skladna kompozicija s dvije kapele u okrilju Peristila. Ostavljen je i učvršćen radi jače prometne sigurnosti i istočni ugaoni pilon uzdužne i poprečne ulice, carda i decumanusa. Otkrićem temelja stupa koji je podržavao antičku zgradu u sjeverozapadnom dijelu Palače utvrdilo se da Via Quintana, koju pretpostavljaše Weilbach, nije postojala.

Talijanska fašistička vlast je bila skinula glomazan Meštroviećev kip biskupa Grgura Ninskog sa Peristila i pri njegovom uspostavljanju Konzervatorski zavod je ustrajao ponovo na predratnom stanovištu konzervatora Frane Bulića da se to djelo zbog svoje veličine i nametljivih oblika ne može vratiti na Peristil te izazvati negodovanje i prepirke koje se neće moći stišati i ugušiti kao u predratnom vremenu.

O uspostavljanju kipa Grgura Ninskog izmijenio sam s Meštroviećem nekoliko pisama pošto me iz New Yorka — Syracuse 26. travnja 1950. zapitao: »... Volio bih znati još i ovo: ...gdje se nalaze komadi od »Grgura Ninskog« i kani li ga se opet postaviti i gdje?« Na to sam mu 23. svibnja te godine otpisao: »Komade Grgura dao sam premjestiti iz općinskog skladišta kraj ulaza Vaše kuće. Vlasti su za to da ga se uspo-

stavi, ali je teško pronaći dolično mjesto jer su mnogi protiv toga da bude na Peristilu pa reći ću Vam iskreno i ja koji se povodim kao konzervator za Bulićevim i Karamanovim mišljenjem. Ne samo da bi Peristil izgubio svoj slobodni dah već bi i izrazita skulptura bila skućena. Molim Vas da mi o tome javite Vaše mišljenje».

Na to mi je Meštrović odgovorio iz Syracuse 26. siječnja 1952: »Što se Grgura tiče, kako znate ja se nisam slagao s Bulićevim mišljenjem, kao ni s Karamanovim koji su obojica krasni ljudi, ali im je svaki latinski i venecijanski, recimo, ostatak sakrosanktan, a sve što je naše je čobansko. Međutim, ja ne inzistiram da ga se postavi na staro mjesto, ali sam kuriozan na predlog i na maketu za koje kažete da se izgrađuju pa očekujem plan i fotografiju makete s nestrpljenjem iako s nekim strahom od lokalnih stručnjaka. Može biti bi Harold Bilinić bio za to još najpodesniji. On je sa mnom zajedno radio na nekim varijantama za eventualno drugo mjesto.«

Na to sam pismo otpisao Meštroviću (suzdržavajući se da mu odgovorim na njegovo mišljenje o Buliću otkrivaču natpisa hrvatske kraljice Jelene i zajedno s Karamanom istraživaču i braniocu starohrvatskih spomenika) 25. listopada 1952: »Evo me konačno i na razgovor o spomeniku Grguru Ninskom. Peristil je kipu preuzak i ne samo da kip smeta skladu tog rijetkog antičkog trga, već i Peristil smanjuje izraz te velike i izrazite skulpture. Jednako tako uski i ostali mali trgovi u samoj Palači svojim okupljenim kućama nemirnih obrisa ne mogu da prime spomenik jer bi njegov patos i veličina tu bila skućena. Palača je prenatrpana nadogradnjama i predgradnjama različitih stilova tokom stoljeća i ne pruža više nigdje mirni okvir velikoj skulpturi. Na Vaš prijedlog pozvao sam bio arhitekta Bilinića i on je predložio mjesto unutar istočnih, Srebrnih vrata Palače gdje se nekoć dizaše crkva Dušica ili pak na Bulićevojoj poljani. Prvo mjesto nije se činilo mnogima prikladnim jer nije ugodan dojam da vas odmah na ulazu u Palaču dočeka veliki i patetični kip. Spomenik ne treba da iznenađuje, već da postepeno privlači.«

Neki Meštrovićevi poklonici i prijatelji mu također javiše to stanoviše konzervatora i on je ondašnjem ravnatelju splitskog Arheološkog muzeja dr. Mihovilu Abramiću triput o tome pisao nastojeći da iz USA utiče na uspostavljanje svog kipa na nekadašnje mjesto. Arsen Duplančić je iznoseći u izvancima Meštrovićevo dopisivanje s Abramićem u splitskom časopisu »Mogućnosti« 1987. godine objavio i ulomke kiparevih pisama iz Sjedinjenih Američkih Država od kojih ovdje navodim tri cjelovitije: U pismu od 24. lipnja 1952. Meštrović piše: »Što se Grgura tiče vidio sam da se opet razvila diskusija koja uglavnom sličí onoj prvoj. Nerazumljivi su mi predlozi i sa idejnog i s estetskog gledišta koji idu za tim da ga se postavi izvan zidina«. ... »Mene za neku odluku nije nitko ništa pitao, a moje Vam je mišljenje poznato gdje Grgur spada. A donekle su mu i zbivanja mjesto odredila koja daju u suštini pravo mom ranijem mišljenju. Ako bi mi netko dao pravo da odlučujem, to bi i danas bila moja odluka«.

U pismu od 26. lipnja 1953. godine mu ponovo piše: »Sa Grgurom, odnosno njegovim postavljanjem, opet je eto tugaljiva stvar. Sa vama

arheolozima je teško zboriti, prvo, je zapeo pokojni don Frane, a sada Fisković. Ja ne bih htio nametati svoje mišljenje, a ne bi se mogao, mimo svog boljeg uvjerenja, složiti sa mišljenjem g. Fiskovića. Međutim, mi se čini da figura mora doći kod Srebrnih vrata. Kada se budete vratili, izvidite pa mi pišite ne bi li se i ja oslobodio upita sa svih strana: »Zašto se Grgur ne uspostavlja?« U pismu pak od 15. listopada 1953, pošto je vjerojatno dobio Abramićev odgovor, Meštrović mu opet piše: »... Glede uspostavljanja kipa Grgura Ninskoga moje Vam je gledište poznato. No izgleda da je g. Fisković zaintačio baš kao pokojni don Frano. Ja neću više da se miješam i prepuštam tamo vama da učinite kako znadete.«

Kipar, dakle, nije sasvim odustao od svoje ranije odluke. U pismima navodi da sam se ja njoj usprotivio, iako je znao da sam i kao ravnatelj Regionalnog zavoda za zaštitu i kao nasljednik Bulićeve i Karamanov, ali osobito zbog estetske vrijednosti Peristila, a ponešto i smanjenog značaja povijesne uloge Grgura Ninskog, a iznad svega zbog svoga dubokog uvjerenja da bi ponovo bio povrijeđen sklad onog značajnog trga postavljanjem njegova kipa, potpuno tome protivio. Izvršio sam tim svojom dužnošću kao konzervator i ispunio želju mnogih prijatelja i poznavaoaca spomeničkih ambijenata. Međutim, prema pismu od 15. listopada 1953. Abramiću on je odustao da se, kako sam veli, »miješa« u to. Ali, da bi se izbjegla ikakva prepirka s njim, Općinska uprava je tražila hitnije postavljanje kipa. Konzervatorski zavod je iznio opravdane razloge da mu u Palači nigdje ne može biti mjesta, a da mu ni današnje izabrano u brzini nije podnesno. Možda bi ga trebalo postaviti pred plitku nišu nekog velebnog pročelja i to tako da mu se profil ocрта, a grbava leđa ne dođu do izražaja. Ali tko će i kada takvo pročenje sazidati da posluži jednom umrtvjelom znamenju?

Uostalom ovaj zakasnjeli slučaj o tom spomeniku nije trebalo ni spominjati, da slični i ubuduće ne prijete! Mnogi naime, samovoljni suvremeni arhitekti ili kipari i njihovi pokrovitelji ili ulagači i poduzetnici smatraju i danas isključivo svojim pravom uskakati u izbrušene i usklađene povijesne urbanističke ambijente i nametati bezobzirno svoju samovolju najvrednijoj našoj kulturnoj baštini, starom primorskom urbanizmu, trgajući i uništavajući krhko, osjetljivo i istančano tkivo slivenih spomeničkih cjelina, satkanih od životne uvjerljivosti i izvornosti sraslih u toku stoljeća ili razvitih u prirodnoj ljepoti s oznakama podneblja. Neminovna je, dakle, dužnost zaštite spomenika da se tome protivi i to ne ovisi, kako je Meštrović smatrao u navedenim pismima, samo o jednom konzervatoru.

Upravo u ono doba Regionalni zavod u Splitu je ujedno smatrao da ne može zakrčiti slijed likovnog stvaranja u Palači. Stoga je prihvaćen nacrt arhitekta Nevena Šegvića za popunjavanje nedopustive praznine na raskrsnici carda i dekumanusa, prouzročene ratnim bombardiranjem, uklapanje u Peristil višekatnice lakih, nenametljivih i čistih suvremenih oblika i primjene veličine.

Združiti, sljubiti novo sa starim, uskladiti se s okolinom bit će stoga najispravniji stav konzervatorske službe, ozdraviti i očistiti cjelinu krajinu, sačuvati ljepotu krajolika, urbanističke sredine i starog zdanja, zidati nova vrijedna zdanja i djela uz stoljetna, povjesna, ali uravnoteženo i skladno povezujući ih u slijed stvaranja, a ne suprotnosti i povreda.

Godine 1949. započelo se i čišćenjem podruma Dioklecijanove palače i tim se ostvarila davna želja građana i svih koji su znali za zagađenost i nepristupačnost tih velebnih potpuno skrivenih prostorija. Potpuno je otkrivena velika trobrodna podrumaska dvorana, zatrpana u toku stoljeća, s vratima, prolazima i prozorima. Među srušenim ulomcima nađena je granitna sfinga manja od ostale dvije ranije poznate. Izložismo je u niši zida uz barokni kor stolne crkve kao jednu od najstarijih umjetnina u Palači, odnosno u gradskoj jezgri, kojoj je obnovu nakon početnih radova zaštite i obnove, koje je vodio Regionalni zavod za zaštitu spomenika uz veliku i stalnu pomoć splitske Općine, a nastavio 1955. godine Urbanistički zavod Dalmacije u Splitu i to njegov posebni Odjel za graditeljsko nasljeđe, dok je Regionalni zavod prezaulet zaštitom i obnovom kulturno-umjetničke i urbanističke baštine u ostaloj Dalmaciji obavljao samo poneki istraživački rad u povijesnoj jezgri Splita kao npr. zahvat u otkrivanju starog žrtvenika sv. Duje u stolnoj crkvi.

Odabrana bibliografija i izvori:

- Fisković C.* Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu. Historijski zbornik I, Zagreb 1949.
- Fisković C.* Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu I—II. Nacrte izradio Jerko Marasović, asistent Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju. Rad Jugoslavenske akademije 279, Zagreb 1950.
- Fisković C.* Romaničke kuće u Splitu i Trogiru. Starohrvatska prosvjeta serija III br. 2. Zagreb, 1952.
- Fisković C.* Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945.—1949. Zbornik zaštite spomenika kulture I/I. Beograd 1951.
- Fisković C.* Zaštita i popravak spomenika kulture u Dalmaciji 1950.—1951. Zbornik zaštite spomenika kulture II/I. Beograd 1952.
- Fisković C.* Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1952. Zbornik zaštite spomenika kulture IV—V. Beograd 1955.
- Marasović J.* — *Marasović T.* Dioklecijanova palača, Zagreb 1968.
- Arhiv i fototeka Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split.

Cvito Fisković:

»LA CONSERVAZIONE E IL RESTAURO DEL PALAZZO DI DIOCLEZIANO A SPLIT DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE«

Riassunto:

Dopo la seconda guerra mondiale incominciò pure in Dalmazia, le cui città e luoghi subirono forti bombardamenti, la restaurazione di antichi ambienti urbanistici. Fu allora che ebbero inizio anche i lavori di conservazione dei monumenti culturali ed artistici. Nel 1945 fu ripristinata di nuovo nella città di Split l'attività

dell'Istituto di conservazione per la regione dalmata, in cui all'inizio prestarono la propria opera due studiosi di storia dell'arte accompagnati in seguito da un architetto. L'autore, in quel tempo direttore dell'Istituto, cerca di presentare in questo saggio un'esposizione dei lavori di conservazione e restauro dei monumenti e di tutto il complesso urbanistico del Palazzo di Diocleziano e della città di Split medievale. Questi lavori furono svolti dall'Istituto con l'aiuto del Comune della città nel periodo tra il 1945 ed il 1952.

Secondo i concetti moderni di conservazione dei monumenti furono conservati allora molti tra i più importanti monumenti dell'antico complesso della città e del Palazzo che furono danneggiati durante la guerra o imbruttiti nel lungo alternarsi delle vicende storiche. In alcuni luoghi furono compiuti quasi esclusivamente i lavori di conservazione e laddove era necessario, anche quelli di restauro. Costruita dentro le mura del Palazzo di Diocleziano Split si presenta ancor'oggi come una città vivace, densamente popolata e ricca di movimento. Oltre ai ruderi del Palazzo dell'imperatore romano dovevano essere conservati anche gli edifici e palazzi medievali e quelli di epoche successive, storicamente importanti con caratteristiche stilistiche del periodo tra il IX ed il XIX secolo. Furono eseguiti inoltre scavi archeologici resi necessari per poter restaurare a fondo i ruderi dell'epoca romana nelle vie e passaggi movimentati della città.

Furono depurate le mura perimetrali alla parte orientale e settentrionale del Palazzo, rinnovata la porta d'ingresso orientale, la cosiddetta Porta argentea con l'attiguo cortile interno. Fu resa possibile così la vista del Palazzo sia dalla parte settentrionale che da quella meridionale cioè da quella del porto. In ambedue le parti furono demoliti i resti degli edifici di modesta importanza artistica che furono gravemente danneggiati dai bombardamenti durante la guerra. Nella parte orientale del Palazzo furono scoperti i resti dell'antico selciato romano. Si diede inizio ai lavori di scavo nelle vasti sotterranei della parte sudoccidentale del Palazzo, che nel corso dei secoli furono riempite di materie fecali. Fu restaurato il tetto del Vestibolo, rinnovate le mura medievali della città, conservati gli edifici medievali costruiti in stile romanico tra il XIII ed il XIV secolo nonché i ruderi della chiesetta di S. Eufemia costruita nell'alto Medioevo.

Tutti questi lavori erano diretti quindi alla conservazione del Palazzo e del centro della città, stretto dentro le sue mura.